

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 9, Issue 4, December 2021, p. 64-75

Received	Reviewed	Published	Doi Number
09.11.2021	22.12.2021	31.12.2021	10.29228/ijlet.54130

**A Review On Children's Literature Works On The Issues Of Migration
And Immigration***

Handan ÇELİK¹ & Zehra GÖRE²

ABSTRACT

In this research, in the works titled "My Name Is Nobody", "When Hitler Stole Pink Rabbit", "If I Were a Bird, If I Fly Home" and "The Little Immigrant", which deal with the subject of immigration and migration, it is aimed to convey the aspects of these subjects to the reader and how the works are suitable for children and children. It is aimed to determine whether it is true to reality or not. In the study, document analysis, which is one of the qualitative research methods, was used and content analysis was used in the analysis of the data obtained. Content analysis was used to analyze the data. In the analyzed works, it has been determined that the reasons for migration, language/agreement problem, difficulties experienced, experiences in the process of adaptation to migration and social acceptance process are mainly discussed. In the works in question, it has been concluded that the problems experienced by the migrating children are combined in the axis of 1. Othering, 2. Poverty/Material Difficulties, 3. Fear and Anxiety. In the works, it is seen that the social lives of immigrant children, their psychological state, feelings of self-confidence, and their search for identity are discussed in detail. It has been concluded that the works reveal the perspective of the society towards immigrants and enable them to empathize with them.

Key Words: Children's literature, children's literature works, migration, immigration.

**Göç ve Göçmenlik Konularını Ele Alan Çocuk Edebiyatı Eserleri Üzerine
Bir İnceleme ***

ÖZET

Bu araştırmada göç ve göçmenlik konusunu ele alan "Benim Adım Hiç Kimse", "Hitler Oyunaçımı Çaldı", "Kuş Olsam Evime Uçsam" ve "Küçük Göçmen" isimli çocuk edebiyatı eserlerinde bu konuların hangi yönleriyle, ne şekilde okuyucuya aktarılacak istendiğinin ve eserlerin çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliğine uygun olup olmadığını belirlemek amaçlanmaktadır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi kullanılmış olup verilerin çözümlenmesinde içerik analizinden faydalanılmıştır. İncelenen eserlerde ağırlıklı olarak göçün sebepleri, dil/anlaşma sorunu, çekilen zorluklar, göçme uyum sürecinde ve toplumsal kabul sürecinde yaşananların konu edildiği tespit edilmiştir. Söz konusu eserlerde, göç eden çocukların yaşadığı sorunların 1. Ötekileştirme, 2. Yoksulluk/Maddi Zorluklar, 3. Korku ve Endişe ekseninde birleştiği tespit edilmiştir. Eserlerde göçmen çocukların sosyal yaşamları, psikolojik durumları, kendine güven duyguları, kimlik arayışları gibi konuların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Eserlerin toplumun göçmenlere bakış açısını ortaya koyduğu, onlarla empati kurmaya olanak sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, çocuk edebiyatı eserleri, göç, göçmenlik.

¹ Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Eğitim Fakültesi, handancelik@mu.edu.tr, 0000-0003-1125-5386.

² Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, zehragore@gmail.com, 0000-0002-9917-3651.

*Bu araştırma 03-05 Ekim 2019 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilen 12. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Çok eski çağlardan beri insanların önemli sorunlarından biri olan göç, özellikle 1470-1870 arasında Afrika'dan Amerika'ya 9 ila 11 milyon arası kişi köle olarak götürülmesi, 1850-1914 yılları arasında Avrupa'dan başta Amerika olmak üzere, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya doğru yaşanan büyük göç hareketleri, 1950'lerden sonra Türkiye başta olmak üzere iş gücünün sağlanması amacıyla Avrupa'ya doğru yaşanan göçler ile dünya nüfusunu kitlesel bir boyutta etkilemiştir (Castles ve Miller, 2008). Türkiye'de özellikle 2011 yılında Suriye'den savaş nedeniyle 400 sığınmacının göç etmesinin ardından yaşanan göç hareketiyle 3 milyon 605 bin 615 mülteciye ev sahipliği yaparak kitlesel anlamda göç alan ülkelerden biri olmuştur (Mülteciler Derneği, 2019). Bu göçlerin sonucunda okul, hastane, alışveriş merkezi gibi sosyal alanların ev sahibi ülke vatandaşları ile birlikte göç eden insanların da kullanmaya başlaması; göç konusunun tıpkı bilinçsiz tüketim, kentleşme vb. sorunlar gibi toplumsal bir mesele haline gelmesine neden olmuştur. Çünkü toplum, birden bire alışık olmadığı bir kültürle karşılaşmakta ve kendine özgü dinamikleri aniden değiştirmek zorunda kalmaktadır. Karşılaşılan bu tür durumlar, konu hakkında bilimsel araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Çocuk edebiyatı, çocuğun sosyal gelişiminin tamamlanmasını, gerçek hayatı öğrenmesini, insanları tanımalarını ve onlarla empati kurmasını sağlayan araçlardan biridir. Yeniçeri'ye göre (2011) edebi metinler, insanın yaşamından bağımsız kurgulanamaz. Savaş, göç, salgın hastalıklar gibi insan yaşamına büyük etkileri olan konular edebi eserlerde idealize edilmiş bir bakış açısı ile yansıtılır ve okuyuculara adeta yol gösterici bir rol oynar. Bu nedenle çocuk kitaplarında toplumun tecrübelerinin aktarılması ve toplumsal sorunlara yer verilmesi çocuğun hayatı tanınması açısından oldukça önemlidir. Çocukların tanıklık ettikleri önemli toplumsal sorunlardan olan bilinçsiz tüketim, kentleşme, çevre sorunları, kültürel yozlaşma gibi meselelerin çocuk edebiyatı eserlerinde sıkça yer aldığı görülmektedir (Çelik, 2017: 61). Çocuk kitaplarında ele alınan toplumsal sorunlardan biri de göç ve göçten etkilenen çocuklardır.

Uluslararası göç sözlüğüne göre ulusal olmayan bir sınırı geçmek suretiyle veya devlet içerisinde yer değiştirmek olarak tanımlanan göç; eski çağlardan beri insan toplulukları üzerinde fiziksel, sosyal ve psikolojik anlamda etkileri olan bir olgudur. Araştırmalar, hiçbir insan topluluğunun kendiliğinden ve keyif için yer değiştirmedeğini, oturulan topraktan sonsuzluğa kadar ayrılmanın insanlar için çok zor olduğunu ve göçlerin büyük mecburiyetler nedeniyle meydana geldiğini göstermektedir (Adıgüzel, 2016; 37 ; Öztürk, 2017: 1684). Göç konusuna göç edenlerin penceresinden bakıldığında bu mecburiyetin onların yaşamlarını olumsuz yönde etkilediği görülür. Bu nedenle göç edenin ve göçe ev sahipliği yapan insanların birbirini anlaması, sağlıklı iletişim kurması toplum huzuru için gereklidir. Bulut'a (2018: 390) göre göçün toplumsal etkilerini bilmek için atılacak adımlardan biri göçmen çocukları anlamak ve onların ihtiyaçlarını bilmektir. Özellikle okul çağındaki göçmen çocukların öğretmenlerinin ve arkadaşlarının bu bilince sahip olmaları çocukların sosyal açıdan rahat bir ortamda bulunmalarını sağlayacaktır. Bu farkındalığın sağlanmasında öğretmenlerin tutumları, yaklaşımları ve kılavuzlukları önemli rol oynar. Bu bağlamda eşit ve demokratik bir tutumda olup empatik düşünmeyi sağlayabilir. Ancak göçmen çocuklara empatik yaklaşabilmek için onların yaşamlarında karşılaştıkları güçlükleri bilmek gerekir. Buna katkı sağlayacak araçlardan biri de çocuk edebiyatı eserleridir. Çocuk edebiyatı alanında yapılan çalışmalar, insanların doğrudan olmasa da edebiyat aracılığıyla başka yaşamları tanımalarının karşısındakinin duygularını anlamada etkili olacağı sonucunda birleşmektedir (Bulut, 2018: 390). Ancak bu noktada daha çok sorun olarak görülen

konuyla ilgili yazılan eserlerin incelemeye alındığı görülmekte bunların çocuklar, gençler ve hatta yetişkinler için sorunu anlamada araç olabileceği varsayımında bulunmaktadır. Araştırmacılar, bunun kanıtlanabilmesi için deneysel ve uygulamalı çalışmaların yapılmasının gerekliliği konusunda hem fikirdir. Çocuklar için kaleme alınan Benim Adım Hiç Kimse, Hitler Oyuncağımı Çaldı, Juju Beni Unutma, Umut Sokağı Çocukları, Kuş Olsam Evime Uçsam vb. çocuk kitapları, çocukların göç konusunun farkında olmasına, toplumdaki insanların değerlerini, tutumlarını, olumlu özelliklerini ve kusurlu yönlerini görmesine yardımcı olacak nitelikte eserler olduğu söylenebilir. Dünya çocuk edebiyatı alanında kaleme alınan bu eserlerin göç eden çocuklarla empati kurmaya yardımcı olacak eserler olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür eserler sorun odaklı çocuk edebiyatı eserleri olarak değerlendirilen ve yaşanmış veya yaşanması muhtemel bir takım olayları anlatmayı, okurların bu tür durumlarla karşılaştıklarında neler yapabilecekleri konusunda yol göstermeyi hedeflemektedir. Kısacası toplumun bir parçası olan çocukların yaşamlarında karşılaştıkları sorunların bilincinde olmasına, yeri geldiğinde bu sorunlara eleştirel bir gözle bakabilmeyi öğrenmesine katkı sağlayan çocuk kitaplarında göç ve göçmenliği de ele alan toplumsal konuların nasıl ele alındığına ve bu konuların ne kadar çocuğun dünyasına uygun bir şekilde sunulmalıdır. Bu noktada çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliği kavramları devreye girer. Çelik ve Fırat'a (2020: 95) göre günümüzde çocuğun doğasına uygun yani çocuk bakışını yansıtan, çocuğa göre ve yazarların çocuk gerçekliğini yakalamış olmalarını gerektiren bir edebiyat anlayışının benimsenmesi gerekir. Çocuk gerçekliği kavramı, çocuğa görelilik ilkesinin temel değişkenlerinden biridir. Çocuk edebiyatı eserlerinde çocuklara özgü bakış açılarının, onların ilgi ve gereksinmelerinin, dil ve anlatım evrenlerinin dikkate alınması çocuk gerçekliğinin yakalandığını göstermektedir.

Pekbak ve Asutay (2008), Almanya'daki Türk çocukları için Sibel Aygen Çelik isimli yazar tarafından kaleme alınan çocuk kitaplarını incelemiştir. Yeniçeri, 2011 yılında gerçekleştirdiği çalışmada, ortaokul ders kitaplarında yer alan metinlerde göç olgusuna yer verilme durumunu tespit etmeyi amaçlamış; yalnızca bir metinde doğrudan bu konunun ele alındığını bunun yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Yakar, 2016 yılında yapmış olduğu çalışmada iki Türk çocuk edebiyatı eserini incelemiş sonuç olarak göç olgusunun ve göçmen durumuna düşmüş/düşmek zorunda kalmış insanların sorunlarının eserlere yansıtıldığı sonucuna ulaşmıştır. Balta (2018), çocuk kitaplarını kültürleşme modeli perspektifinden değerlendirmiş; Türk toplumunun, özellikle çocukların vicdanına seslenen kitapların ortak noktasının göçmenleri anlamak için çaba göstermeye odaklanma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Bulut (2018) da Türk çocuk edebiyatı eserlerinde mülteciliği ele almış mülteci kimliğinin sunumu ve mültecilik konusunun kurgulanış biçimlerini incelemiştir. Ancak yapılan taramada Türk ve dünya çocuk edebiyatı eserlerinin incelendiği çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada dünyada ve Türkiye'de göç ve göçmenliği ele alan çocuk kitaplarında bu konuların hangi yönleriyle, ne şekilde okuyucuya aktarılmak istendiğinin ve eserlerin çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliğine uygun olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca incelenen dünya ve Türk çocuk edebiyatı eserlerinin gerek konunun sunumu gerekse çocuğa görelilik açısından karşılaştırılması hedeflenmektedir.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ile desenlenmiştir. Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesine başvurulmasındaki amaç bu yöntemin gözlem veya görüşme yapmaya ihtiyaç duyulmadan araştırmanın problemine ilişkin verilerin elde edilmesine olanak sağlamasıdır. Verilerin analizinde birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesini ve anlaşılabilir biçimde düzenlenerek yorumlanmasını sağlayan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 105). Çalışmada içerik analiziyle verilerden çıkarılan kavramlara yönelik kodlamalar yapılmış; bu kodlamalar iki ayrı uzman tarafından yapılarak birleştirilmiş; daha sonra bu kodlar bir araya getirilip ortak noktalar bulunarak sınıflandırmaya gidilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen eserler, ölçüt örnekleme yoluyla seçilmiştir. Seçilen eserlerin göç ve göçün etkilediği çocukları konu edinmesi; kitap bilgilerinde çocuk edebiyatı eseri olduğunun belirtilmiş olması ölçüt olarak alınmıştır. Araştırma kapsamında incelenen eserler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. *Araştırma kapsamında incelenen eserler*

Eserin Adı	Yazarı	Türü	Sayfa Sayısı
Benim Adım Hiç Kimse	Frank Cottrell Boyce	Roman	115
Hitler Oyunağımı Çaldı	Judith Kerr	Roman	242
Kuş Olsam Evime Uçsam	Güzin Öztürk	Roman	116
Küçük Göçmen	Muhammet Rıza Serşar	Hikâye	64

Bulgular

Göçün Hangi Yönlerden Ele Alındığına İlişkin Bulgular

İncelenen eserlerde ağırlıklı olarak göçün sebepleri, dil/anlaşma sorunu, çekilen zorluklar, göçe uyum sürecinde ve toplumsal kabul sürecinde yaşananların konu edildiği tespit edilmiştir.

1. Göçün Sebepleri

Eserlerde yaşanan her göçün zorunlu bir sebebinin olduğuna vurgu yapılmaktadır. “Kuş Olsam Evime Uçsam” ve “Küçük Göçmen” isimli eserlerde savaş nedeniyle yaşanan mecburî göç ele alınmıştır.

Küçük Göçmen isimli eserde, İran-Irak savaşı nedeniyle göç etmek zorunda kalan bir çocuğun hikâyesi anlatılmaktadır:

“Bu çocuğun hikâyesi uzun... Savaş mağduru Huniñşehirlidir. Anne ve babasını kaybetmiş, uzun zamandır derbeder, şimdi de bizimle yaşıyor (Serşar, 2015: s.6).”

“ Şehrin kapısından, duvarından ateş yağıyordu. Gençlerin hepsi düşmanla savaşmaya gitmiş, babam yorgun, hasta ve yaşlı evde oturmuş, eşini ve çocuklarını düşünüyor (Serşar, 2015: s.16).”

Göçün ana nedeni olan savaşın yanı sıra yiyecek içecek bulamama, bomba, silah vb. nedenlerle sürekli yaşanan korku gibi sebepler de göçü etkilemektedir. Eserde çocuğun savaş nedeniyle yaşadığı korkuya dikkat çekilmektedir:

"Vızzzz... Kurşun sesini böyle duyarsın bazen. Arılar gibi kulağının yanından geçip gider. Bu yüzden sevmiyorum artık onları. Bana kurşunları hatırlatıyorlar. Bazen de güçlü bir ıslık duyuluyor. O zaman bomba atıyorlar. ıslık da çalmıyorum artık (Öztürk, 2016: s.7)."

"Etraf sessiz. Acele etmeliyim. Mahallenin ortasına kadar geldim, az kaldı. Çat çat çat! Ne oldu birden?... Ellerimle başımı kapatıyorum, belki kurşunlar beni görmez. Kıpırdamıyorum, ne yapacağım şimdi? Nereye saklansam? Keşke annemi dinleseydim (Öztürk, 2018: s. 8)."

Benzer şekilde "Benim Adım Hiç Kimse" isimli eserde kendilerine bir zarar geleceğinden korkan abinin küçük kardeşini koruma çabası anlatılır:

"Benim yanımda kalması gerek. Onu korumak zorundayım. Yanında durmazsam olmaz (Boyce, 2018: s. 12)."

"Kuş Olsam Evime Uçsam" romanı da savaş nedeniyle Suriye'den Türkiye'ye göç eden bir çocuk kahramanın etrafında şekillenir. Savaş nedeniyle ortaya çıkan sorunlardan biri olan yiyecek bulmada çekilen sıkıntıya Öztürk eserinde "...Son birkaç aydır un çorbası içiyoruz sadece. Evde undan başka bir şey yok. Anneannem "Çorba kapiya kadar dayanır" derdi hep. Gerçekten de öyle, sofradan kalkıp odama gidinceye kadar acıkıyorum. Hiç doymuyorum. Ama annemle babam az yer. Tokuz diyorlar hep. Benim daha çok ihtiyacım varmış (Öztürk, 2018: s. 14)." ifadeleriyle yer vermiştir.

Savaşın etkilediği ülkeden kaçmak, özellikle çocuklarını korumak isteyen ailelerin başvurduğu yollardan biridir. Kuş olup evime uçsam isimli eserde bir çocuklarını savaşta kaybeden ailenin diğer çocukları için göç etmek zorunda kaldıkları anlatılır:

"Birlikte kaçalım, yardım edin dediler. Kaçabilirsek acımızı yaşayacak zamanımız olacak Hasine! Şimdi Beşir için Halep'ten kaçmanın yolunu bulmamız gerek. Güçlü olmalıyız. Hadi, sil gözlerini (Öztürk 2018: s. 16)."

"Benim adım Hiç Kimse" isimli eserde göçün nedeni ülkede yaşanan iç savaş nedeniyle insanların aniden ortadan yok olması olarak açıklanır:

"Moğolistan'dan bu yüzden ayrılmak zorunda kaldık. İblis oradaydı ve bizi yok etmek istiyordu. Biz de kaçtık. Ülkemizden dışarıya giden demiryolunu takip ettik. Günlerce yürüdük ve en sonunda buraya vardık. (Boyce, 2018: s. 35)."

"Birçok insan durup dururken ortadan kayboluyor. Tanıdığımız hemen herkes ortadan kayboldu. Ülkemizi bu yüzden terk etmek zorunda kaldık: İnsanlar yok olup duruyorlardı (Boyce, 2018: s.84)."

"Hitler Oyunağımı Çaldı" isimli eserde siyasi nedenlerle yapılan göç ele alınmıştır. Romanda Nazilerin Yahudilerle olan düşmanlığı nedeniyle seçimden önce Almanya'dan kaçmayı başarabilen bir ailenin çocuklarının yaşadıkları anlatılır:

"Babanız, Hitler ve Nazilerin seçimi kazanabileceğini düşünüyor. Eğer bu gerçekleşirse, onlar iktidarda iken babanız Almanya'da kalmak istemez, hiçbirimiz istemeyiz... Babanız pasaportunun elinden alınacağını duyduğundan beri bizimkilerin de alınabileceği konusunda endişeleniyor. Böyle bir şey olursa Almanya'yı terk edemeyiz... Onunla Pazar günü Zürih'te buluşmamızı istiyor (Kerr, 2018: s. 33,34)."

2. Dil/Anlaşma Sorunu

İncelenen eserlerde göçmenlerin yaşadığı en önemli sorunlardan biri olan dil bilmeme sorunu nedeniyle ev sahibi ülke vatandaşlarıyla anlaşmada karşılaşılan zorluklara dikkat çekilmiştir.

“Bir hafta sadece okula gitmeye iznim varmış. Ne kadar Türkçe öğrenirsem o kadar iyiymiş... Şimdi biraz Türkçe biliyorum. Arada çocuklarla oynuyorum. Taş sektirmekten sıkıldık dediler. Ben de oyun uydurdum. ‘Savaş unutturma oyunu’ dedim (Öztürk, 2018: s. 82, 83).”

“Bazı Türkler yaklaşmaz korkar biden. Bazıları yardım ederler. Çocuklarından bizimle oynayanlar olur. Çat pat anlaşırız onlarla (Öztürk, 2018: s. 96).”

Hitler Oyunaçımı Çaldı isimli eserde de mülteci çocukların günlük yaşamlarında en çok endişe ettikleri ve sorun yaşadıkları sorunun dil bilmemek olduğu anlatılmaktadır:

“Gidip birkaç kalem almalısınız,’ dedi anneleri. Anna karşı çıktı. ‘Ama Fransızca konuşamıyoruz ki!’ (Kerr, 2018: s. 131)

“ ‘Non,’ dedi Max. ‘Un Crayon!’ Açıklamanın bir yolunu aradı. Kendisini göstererek ‘Un Crayon’ dedi bir kez daha. Anna kıkırdadı, çünkü Max sanki kendini bir kalem olarak tanıtıyordu... Hadi daha başka kalemleri var mıymış soralm’ diye fısıldadı Anna. Daha ucuzdurlar belki. ‘Soramayız ki!’ ‘Peki, bir deneyelim. Sözlükten ‘başka’ya baksana. Anna adama ‘Un autre crayon?’ dedi. Adam kutudan başka bir kalem çıkardı. Şimdi elinde aynıından iki tane vardı. Kalemlerden birini uzatarak ‘non’ dedi Anna. Adamın gülümsemesi giderek dondu...”

Adam yorulmuşu benziyordu. Başka bir karton kutu buldu ve içinden daha ince mavi bir kalem çıkardı. ‘Merci’ dedi Max. Adam başını sallamakla yetindi. Bezmiş bir hali vardı... Anna dükkandan çıkarken adama gülümsedi ve yine “Bonsoir, Madame!” dedi (Kerr, 2018: s. 132-134).”

Aynı eserde yine göç edilen ülkenin dilini öğrenme aşamasında yaşanan zorlukların çocuklar için ağır birer deneyim olduğuna değinilir:

“ ...Mademoiselle Martel onlardan Fransızca küçük birer hikâye yazmalarını istedi. Nasıl yapabileceklerini sordu Anna. Yeteri kadar Fransızca bilmiyorlardı... Küçük bir hikâye yazmak korkunç bir mücadeleye döndü... Yarım sayfa yazmak Anna’nın hemen hemen bütün sabahını aldı. Üstelik bir sonraki derste Mademoiselle Martel’e gösterdiğinde çoğu yanlış çıkmıştı (Kerr, 2018: s. 135).”

3. Çekilen Zorluklar ve Göçe Uyum Süreci

Göçmen çocukların günlük yaşamda karşılaştığı sorunlar, eserlerde işlenen konular arasında yer almaktadır. Bu sorunlardan biri çocukların ailesi tarafından yeterince korunamaması nedeniyle başka insanlar tarafından zarar görmeleridir. Küçük Göçmen isimli eserde yolunu kaybeden göçmen çocuğun kötü niyetli insanlarla karşılaşması anlatılır:

“O zaman beni evlerine götürdü. Onların evleri şehrin kenar mahallelerinden birindeydi... Onların hiç birinin eşi ve çocukları yoktu. Aynı gün iyi insanlar olmadıklarını anladım, kötü konuşuyorlardı. Bazen de kötü şakalar yapıyorlardı. Aynı gün sakız alma bahanesiyle evlerinden dışarı çıktım ve kaçtım (Serşar, 2015: s. 53).”

“Herkesten korkuyordum, beni bir ağlamaktır tuttu, gittim kapalı bir dükkânın kapısının arkasına oturdum. Başımı dizlerimin üstüne koydum ve ağlamaya başladım. Kendi kendime konuşuyor ve ağlıyordum. Bir iki saat bu haldeydim... Kalktım hava kararmıştı, caddeler yavaş yavaş ıssızlaşıyordu, gece karartma zamanıydı. Çok korkuyordum caddeye doğru yola koyuldum (Serşar, 2015: s.54)”

Göç eden çocuklarla ilgili ele alınan konulardan biri de göç fikrine alışma ve göçe uyum sürecinde yaşanan sorunlardır. Bunlardan birine göç edilen ülkenin kurallarına ve toplumsal yaşayış şekline yabancılaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Benim Adım Hiç Kimse isimli eserde Moğolistan'dan İngiltere'ye ailesiyle birlikte göç eden bir çocuğun okul kurallarına uymamakta ısrar etmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan davranış bozukluğuna dikkat çekilmektedir:

"Haydi öyleyse Nergui, şapkanı çıkar da derse başlayalım. Nergui kıınıldamadı; Chingis de öyle. Her ikisi de yüzlerinde, Yoksa ne olur? İfadesiyle oturmaya devam ettiler... Bir kez daha denedi öğretmen. "Korkarım şapkanı çıkarmak zorundasın Nergui," "Hayır", dedi Chingis... "Kardeşimin şapkasını çıkarmak tehlikeli olur... Onun açısından değil sizin açınızdan tehlikeli... Eğer şapkasını çıkarırsam aklını kaçırp herkesi öldürebilir." Küçük kardeşini kullanarak resmen tehdit ediyordu öğretmeni, sadece onu değil bizi de." (Boyce, 2018: s.14).

Ayrıca göç eden çocukların, kendi ülkelerinde yaşadıkları korku, endişe, saklanma gibi sarsıntıları bir süre görülür. Bu durumun bir örneği "Her gün başka bir yoldan gidiyorlardı... Ama o gördüklerimizin sadece korkuyla ilgisi olduğunu anlamıştım. Neden bilmiyorum. Ama o evdeki herkes korku içindeydi... Ama bir gece önce annesinin ve onun yüzünü kapının ardında görmüş, o evdeki korkuyu hissetmişim ben.. Boyce, 2018: s. 29, 64, 69)" ifadeleriyle anlatılmaktadır. Çocukların ailesi kaçak yollardan başka bir ülkeye göç etmiş olduğundan sürekli kaçarak yaşamaktadır. Çocuklar ise kaçtıkları şeyin ne olduğunu tam olarak bilmediğinden bir iblisten kaçtıklarına inanmıştır. Bu durum günlük yaşamlarının her anında akıllarında olduğundan korku ile yaşamakta kendilerince önlemler alarak yakalanmamak için ellerinden geleni yapmaktadır:

" 'Nergui, uzun saçların var senin!' dedim hayretle. 'Kıza benziyorsun!'

'Kıza benzerse iblisin onu tanımayacağını düşünüyor,' dedi Chingis (Boyce, 2018: s. 53)."

"Kardeşimi kurtarmak için bir takım önlemler aldık. Aslında onun adı Nergui değil. Nergui 'hiç kimse' demek, böylece iblis bizi onunla konuşurken duyduğunda kafası karışacak. (Boyce, 2018: s. 34)."

Benzer bir sorun Küçük Göçmen isimli eserde de ele alınmaktadır. Mülteci kampında yaşamak zorunda olan Abbas isimli çocuğun zorlayıcı yaşam şartları altındaki mücadelesi anlatılır:

"Abbas zor zamanlar geçiriyor. Gündüzler, yakıcı güneş parlayınca cehennem gibi çadıra giriyor; geceleri hava soğuyor ya da soğuk rüzgarlar esiyor, soğuk çadırın kıyısından köşesinden içeri giriyor ve onu rahatsız ediyor. Şiddetli yağmur yağarken ve sel suyu yola düşerken su çadırın içine giriyor ve zeminin yüzeyini ve döşeklerin hepsini ıslatıyor... Kimse kız kardeş ve erkek kardeş gibi olmuyor (Serşar, 2015: s. 35)."

"Kuş Olsam Evime Uçsam" isimli eserde ise göçmenlerin ev sahibi ülkedeki bazı vatandaşlar tarafından ötekileştirildikleri anlatılmaktadır:

"Suriyeli olduğumuz yüzümüzden anlaşılıyor bence. Bazı Türkler yaklaşmaz, korkar bizden. Bazıları yardım ederler. Çocuklarından bizimle oynayanlar olur. Çat pat anlaşırız onlarla...(Öztürk,2016: s. 96)."

"Burada Suriyeli olmak zor bence. Mahallenin dışına çıkamayız hiç. Üstümüz başımız eski. Paramız olmadığı için yenisini alamıyoruz. Halebi'ye 'Yüzümüzden anlaşılır Suriyeli olduğumuz' dedim. Nasıl olduğunu sordu bana. Bilmem ki anlaşılır işte. Yaklaşmaz kimse bize. Samet dışında Türkiyeli

arkadaşım yok. Başka Türk çocuklarla oynamaya başlarız bazen. Anneleri gelir hemen, ellerinden tutar, götürürler. Onlar da korkuyor sanki (Öztürk, 2016: s. 114)."

Ötekileştirmenin bir başka örneği "Hitler Oyuncağımı Çaldı" isimli romanda yer almaktadır:

"Alman hanımefendi: 'Gudrun! Size bu çocuklarla oynamayacağınızı söyledim!' Kızı tuttuğu gibi gruptan çekip ayırdı... Anna'nın annesi: 'Çocuklarının bizimkilerle oynamasını yasaklamışlar, çünkü çocuklarımız Yahudi!' (Kerr, 2018Ç: s. 91,93)."

Mültecilerin göçe uyum sürecinde en sık karşılaştıkları sorunlardan biri de maddi yönden çekilen zorluklardır. İncelenen bütün eserlerde çocuk kahramanların maddi zorluklardan doğrudan etkilendiğine; bu durumun çocuklar üzerinde psikolojik bakımdan da olumsuz etkisi olduğuna dikkat çekilmektedir:

"Paramız olsaydı alırdık. Patlak topla oynamak zorunda kalmazdık. Baktık sadece. Ben kırmızı arabaya bindim. Halebi sarı olana bindi. Samet topla oynadı. Oynar gibi yaptık, biner gibi yaptık. Alamayız çünkü. Bu oyuncaklar başka çocuklar için (Öztürk, 2016: s. 104)."

"Para kazanmak zordur. İş bulmak da... Suriyeli olursan daha zordur. Televizyonumuz yok. Okuyacak kitabımız da yok. Erken yatılır, erken kalkılır burada. Yapacak bir şeyimiz yok çünkü. Yemeğimizi yerde yeriz. Un çorbası içince çabuk kalkarız sofradan (Öztürk, 2016: s. 106)."

4. Toplumsal Kabul Süreci

Göçmen çocukların ailelerine oranla daha çabuk toplumsal kabul sürecine girdikleri eserlere yansıyan önemli noktalardan biridir. Özellikle okula gitmenin çocukların topluma uyum sağlamasını kolaylaştırdığı, bir bocalama döneminin ardından diğer çocuklarla arkadaşlık ilişkileri kurabildikleri görülür. "Benim Adım Hiç Kimse" isimli eserde göçmen çocukların diğer çocuklar tarafından önce yadırgandığına ancak zamanla kabul gördüğüne dikkat çekilir:

"Böylece konuşmasını da ilk kez duymuştum. Okuldaki diğer oğlanlardan farksızdı konuşması... Ayrıca o paltoyu (göçmen çocuğun paltosu)giyiyor olmak beni Chingis ile bir yapıyor, kartal sakinleştirmeyi bilen ve atlarıyla çölde gezinen bir göçebeye dönüştürüyordu (Boyce, 2018: s. 53,54)."

" 'Asıl Cengiz böyle yapıyormuş. Ve Moğollar hala çocuklarına bu ismi veriyorlar, şaka gibi! Almanların çocuklarına Adolf ismini verdiklerini düşünsenize... Daha da kötüsü, içimizden bazılarının onların peşine takıldığını, onlara futbol oynamayı öğrettiğini, onlarla kıyafet değiştirdiklerini falan düşünün. 'Shocky konuşmasını bitirdiğinde yüzü kıpkırmızıydı. Ben de bunun üzerine, 'En azından onlar insanlarla konuşacak kadar kibar,' dedim. ' Bazıları gibi arkadaşlarını koca bir yıl boyunca görmezden gelmiyorlar! (Boyce, 2018: s. 68)."

Eserlerin Çocuğa Göreliliği ve Çocuk Gerçekliğine Uygunluğu

"Benim Adım Hiç Kimse", "Hitler Oyuncağımı Çaldı" ve "Kuş Olsam Evime Uçsam" isimli eserlerde çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliği dikkate alınmıştır. "Benim Adım Hiç Kimse" isimli hikâye kitabı gerek resimlemesi, gerek yazı puntolarının büyüklüğü gerekse anlatım bakımından 9-12 yaş çocuklarının seviyesine hitap eden bir eserdir. 2012 yılında "Guardian Çocuk Edebiyatı" ödülünü almış olduğu belirtilen eserde toplumsal bir sorun olan göç ve göçmenlik konusu eğlenceli ancak durumun önemine dikkat çekilen bir üslupla kaleme alınmıştır. Eserde, ülkesinden göç eden ve kaçak yollarla başka bir ülkeye sığınan aile, çocuklarının gerçek isimlerini kullanmamakta, insanlardan

kaçarak yaşamaktadır. Çocuklar bu durumu, kendi gerçekliklerine uygun bir açıklama getirerek anlamlandırmaktadır:

“Kardeşimi kurtarmak için bir takım önlemler aldık. Aslında onun adı Nergui değil. Nergui ‘hiç kimse’ demek, böylece iblis bizi onunla konuşurken duyduğunda kafası karışacak. (Boyce, 2018: s. 34).”

“Sürekli değişiklik yapıyoruz. İblisin kafasını karıştırmak için. Şimdi de hamurdan bu çocuğu yaptım. Onu kapınızın önüne koyacağız. Eğer iblis bizi takip ettiyse bunu Nergui sanabilir. O zaman da Nergui yerine onu yok eder (Boyce, 2018: s. 35).”

“Hitler Oyuncağımı Çaldı” isimli roman, zorunlu bir göçün çocuklar üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Eser, hem düşündürten hem de eğlendiren bir üslupla kaleme alınmıştır. Çocuğa görelilik ilkesine uygun olmayan herhangi bir anlatıma rastlanmamış olup çocuk gerçekliği örneklerine yer verildiği tespit edilmiştir. Romanın kahramanlarından biri olan 9 yaşındaki Anna isimli çocuk, Nazilerden kaçan babasının başına para koyulduğunu duymuş, 9 yaşında bu deyimini anlamlandırarak bilgi birikimine sahip olmadığı için kötü bir durumdan bahsedildiğini anlamış ancak bunu tam olarak anlamlandıramamıştır. Çocuğun “başına para koymak” ile ilgili gerçekliği şöyledir:

“ Zihninde bir oda gördü... Etraf karanlıktı ama sonra kapı açıldı ve içerisi aydınlandı. Babası odaya geliyordu. Odanın ortasına doğru birkaç adım attı –Anna içinde beliren ağlama isteğiyle “Hayır!” dedi- derken bozuk para yağmuru başladı. Paralar babasının başına tavandan sağanak sağanak yağıyordu. Babası bozuk paraların ağırlıkları yüzünden dizlerinin üzerine çöktü ve paralar babasının üzerini tamamen örtünceye kadar düşmeye devam etti (Kerr, 2018: s. 114).”

İncelenen eserler içerisinde sorun odaklı bir anlayışla yazılan; kitap kapağında İran çocuk edebiyatına ait bir eser olduğu belirtilen “Küçük Göçmen” isimli eserde çocuğa göreliliğe ve çocuk gerçekliğine uygun olmayan ifadeler sıklıkla yer almaktadır:

“Acaba babamın tekrar gelmeyeceği doğru mu? O deri kemik kalmış bedeni nerede? Hangi acımasızın kurşunuyla toprağa düşmüş?... Acaba can verirken çok acı çekmiş midir? Keşke acı çekmemiş olsa! (Serşar, 2015: s. 19).”

“Cesetler ezilmiş birbirine geçmiş. Abbas onları bir bir gözden geçiriyor., annesi ablası, küçük erkek kardeşi, ortanca kız kardeşi...Artık gücü kalmıyor, bağıyor; koşuyor ve kendini annesinin cesedinin üzerine atıyor. Adamlar onu cesedin üzerinden kaldırmak istiyorlar ama yapamıyorlar...(Serşar, 2015: s.21).”

“Mezarlığa gittim, annemleri yıkmadan toprağa koydular ve gittiler, beni de götürmek istiyorlardı ama ben ellerinden kaçtım, annemlerin mezarının başına döndüm. Kendimi topraklarının üzerine attım ve ağlayabildiğim kadar ağladım art arda şehit getiriyorlardı, gömüyor ve dönüyorlardı. (Serşar, 2015: s. 22).

Sonuç ve Tartışma

Çocuk romanlarında güncel sosyal konulara yer verilmesi, çocukların bağımsız düşünebilme yeteneğine sahip olmasına, sağlıklı bir sosyalleşme süreci yaşamasına ve eleştirel bakış açısı kazanmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle çocuk edebiyatı yazarlarının, eserlerinde bu tür anlatımlara yer vermeleri oldukça önemlidir. İncelenen dört eserde de göçün olası nedenleri olan savaş, iç savaş, fakirlik, ideolojik kavgalara dikkat çekilmiş; göç edenlerin zorunluluk nedeniyle bu yola başvurduğu vurgulanmıştır.

Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde yaşadıkları problemlerden biri olan dil ve anlaşma sorunu bütün eserlerde işlenen konulardan biridir. Göç edilecek ülkenin diline aşina olma veya bilme ülke seçiminde göz önünde bulundurulmuş önemli kıstaslardan biridir. Eserlerde özellikle çocukların dil bilmeme nedeniyle yalnız kalması, sosyalleşemeyen çocuğun mutsuz olduğu, okula gitmenin bu sorunun çözümüne olumlu katkıda bulunduğu konusu işlenmiştir. Kolaç (2008), incelediği göç konulu çocuk kitaplarında ele alınan sorunların en önemlisinin eğitim ve dil sorunu olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla göç ve göçmenliği konu eden eserlerde dil ve anlaşma sorunu ortak bir şekilde işlenmektedir.

Eserlerde, çocukların savaş, yoksulluk, ötekileştirme vb. sorunlar yaşamasına rağmen duygularının, hayallerin ve kendine özgü gerçekliklerinin devam ettiğine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla yazarların göçmenlere yönelik farkındalığın artırılmasını amaçlayarak eserlerini kaleme aldıklarını söylemek mümkündür. Eserlerde göç eden çocukların yalnızca 'göçmen çocuk' olarak görülmemesi; onların da evrensel tanıma uygun birer 'çocuk' olduklarının unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Yeniçeri (2011: 176), Temur ve Ertem (2019: 460) araştırmalarında göç eden çocukların dışlayıcı isimlerle anılma, yalnızlaştırılma, küçümsenme gibi sorunlarla karşı karşıya olduklarını ortaya koymuşlardır. Yılcıoğlu, (2015), Mehreliyeve (2016: 200), Altunbay ve Çakır (2018: 107) da bu çalışmayla benzer şekilde edebi eserlerde vatanından ayrılmak zorunda kalan karakterlerin, vatanlarına büyük bir özlem duyduklarını ve bu durumdan olumsuz yönde etkilendiklerini ortaya koymuşlardır. Bu araştırmada incelenen eserlerde, göç eden çocukların yaşadığı sorunların 1. Ötekileştirme, 2. Yoksulluk/Maddi Zorluklar, 3. Korku ve Endişe ekseninde birleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen "Benim Adım Hiç Kimse", "Hitler Oyunaçımı çaldı" ve " Kuş Olsam Evime Uçsam" isimli eserlerin çocuğa görelilik ilkelerine ve çocuk gerçekliğine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İran çocuk edebiyatına ait olan "Küçük Göçmen" isimli eserde göç ve göçün nedeni olan savaşın bütün sahneleri bütün açıklığıyla çocuklar için uygun olmayacak bir şekilde tasvir edilmektedir. Dolayısıyla söz konusu eserin çocuğa göreliliğe ve çocuk gerçekliğine uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Uysal ve Şen (2021: 75) "Kuş Olsam Evime Uçsam" isimli eserin çocuk gerçekliğine uygun bir eser olduğunu ortaya koymuşlardır. Yine aynı eser için Altunbay ve Çakır (2018: 103-104), hiçbir siyasi figür ya da olaydan bahsedilmediğini, herhangi bir öğüt ve dayatma unsuruna rastlanmadığını, çocuklara özgü bakış açısının dikkate alındığını olduğunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla araştırmanın bulguları da Kuş Olup Evime Uçsam isimli eserin çocuğa göre ve çocuğun gerçekliğine uygunluğunu destekler niteliktedir. Eserlerin çocuğa göre ve çocuk gerçekliğine uygun olması, çocukların doğalarına ve gelişim özelliklerine uygun olmayan metinlerin ve güdümlü yayınların olası olumsuz etkilerinin önüne geçilebilecektir (Sever, 2013: 65). Bu nedenle çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliği göç ve savaş gibi yıkıcı etkileri büyük olan konularda yazılan eserlerde dahi bulunması gereken unsurlardır.

Kıymaz ve Kıymaz (2015: 171), savaşlar ve göçler gibi toplumsal hareketlerin bir milletin varlığını devam ettirmesini ve yabancı kültürler tarafından yozlaştırılmasının önündeki engeller olarak değerlendirmekte bu konuların yazarlar tarafından işlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle çocuk kitaplarında da toplumsal meselelerin yer alması çocuğun yaşama hazırlanması açısından önemlidir. Ancak yazarların bunu yaparken çocukların merak duygularını beslemesi, onların gözünden yaşama bakmayı bilmesi ve öğrenme isteklerine cevap vermesi gerekir. Ancak yazarlar, çocukların öğrenmelerine yardımcı olurken otoriter, didaktik ve tek yanlı bir tutumdan ve kendi fikirlerini dayatmaktan kaçınmalıdır. Melanlıoğlu (2020: 686) çocuk kitaplarındaki kahramanların

etkin bir şekilde yapılandırılmasının çocuğun karşılaştığı çatışmaları çözme sorumluluğunu almalarını sağladığını böylelikle ile çocuğun düş ve düşünme süreçlerine olumlu yönde katkı sunacağını belirtmiştir. Dolayısıyla çocuk kitaplarının çocuğun anlam evreni ve düş gücünü dikkate alan, gerçek hayattan kesitlere ve sorunlara yer veren bir anlayışla oluşturulmasının çocuk edebiyatını daha ileri bir seviyeye taşıyacağı öngörülmektedir.

İncelenen çocuk kitaplarında göçün sosyal, psikolojik ve fizyolojik etkilerinin kimi zaman doğrudan kimi zaman dolaylı bir anlatımla okuyuculara sunulduğu görülmektedir. Bu nedenle eserlerin çocuklara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmacılara aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

1. Çocuk edebiyatı eserlerinin toplumsal meseleleri çözümlenmesine yardımcı olabileceğini ortaya koyan uygulamalı çalışmalar yapılabilir. Böylelikle alan yazında ele alınan bu konunun uygulamadaki yeri tespit edilebilecektir.
2. Göç ve göçmenlik konuları üzerine yazılan yerli ve çeviri çocuk kitapları karşılaştırmalı olarak incelenebilir.
3. Göçmenlerin dil ve anlaşma konusunda yaşadıkları sorunlar kapsamlı çalışmalarla ortaya koyulabilir.
4. Çocuk edebiyatı alanındaki araştırmacıların göç ve göçmenlik konusunu ele alan diğer çocuk edebiyatı ürünlerini çocuk gerçekliği ve çocuğa görelilik bakımından incelemeleri ve bu konudaki eksiklikleri ortaya koyacak çalışmalar yapmaları önerilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Altunbay, M., & Çakır, E. (2018). Çocuk edebiyatı ürünlerinde savaş ve göç olgusu ("Uçurtma Avcısı" ve "Kuş Olsam Evime Uçsam" Adlı Eserler Örnekleme). *Sakarya University Journal of Education*, 8(2), 96-110.
- Balta, E. E. (2018). Çocuk kitaplarında mülteciler ve kültürleşme stratejileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(2). 487-498.
- Boyce, F. C. (2014). *Benim adım hiç kimse*. İzmir: TUDEM Yayınları.
- Bulut, S. (2018). Çocuk edebiyatına sığınanlar: zorunlu göç öyküleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 383-410.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: modern dünyada uluslararası göç hareketleri*, çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, H. (2017). Çocuk hikâye ve romanlarında çocuk gerçekliği, sorunları ve toplumsal eleştiri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Muğla.
- Çelik, H., & Fırat, H. (2020). Çocuk hikâye ve romanlarında çocuk gerçekliği: Sevim Ak örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(1), 94-109.
- <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> Erişim Tarihi: 23.01.2020
- Kerr, J. (2013). *Hitler oyuncağını çaldı*. İzmir: TUDEM Yayınları.

- Kıymaz, M. S., & Kıymaz, N. (2015) Türk çocuk edebiyatındaki savaş ve göç konulu hikâyelerin İleri Yavrutürk çocuk dergisindeki örnekleri üzerine bir araştırma. *III. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, 162-172
- Kolaç, E. (2008). Gülten Dayıoğlu'nun Yurdumu Özledim romanında dış göç sorununun çocuk boyutu. *Electronic Turkish Studies*, 3(7). 457-479.
- Mehreliyev, E. (2016). Savaş ve edebiyat. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri*, 1, 193-200.
- Melanlıoğlu, D. (2020). Çocuk edebiyatındaki mülteci kahramanların yaşadıkları çatışmalar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 9(2), 665-691.
- Öztürk, G. (2016). *Kuş olsam evime uçsam*. İzmir: TUDEM Yayınları.
- Öztürk, M. (2017). *Tarihte meydana gelen göçlerin sebepleri ve sosyo-ekonomik sonuçları*. Geçmişten Günümüze Göç içinde. 1683-1691.
- Pekbak, S., & Asutay, H. (2008) Türk-Alman yazınında çocuk ve gençlik kitapları yazarı Aygen Sibel Çelik üzerine inceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 4(2). 21-25.
- Serşar, M. R. (2015). *Küçük göçmen*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Sever, S. (2013). *Çocuk edebiyatı ve okuma kültürü*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Temur, M., & Ertem, İ. S. (2019). Çocuk edebiyatında göç ve göçmenlik. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 451-466.
- Uysal, S. S., & Şen, E. (2021) "Kuş Olsam Evime Uçsam" adlı çocuk edebiyatı yapıtının göç olgusu açısından incelenmesi. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 4(1), 62-79.
- Yakar, Y. M. (2016). Türk çocuk edebiyatında göç olgusu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 339-353.
- Yeniçeri, Y. (2011). 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında göç olgusu. *III. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*. 171-178.
- Yılancıoğlu, S. S. (2015). Günümüzün göç edebiyatı nedir? *Turkish Migration Conference 2015*. London: Transnational Press London.